فصلنامه پژوهش های مدیریت در جهان اسلام
شماره مجوز: ۸۵۴۹۵ شماره استاندارد بین المللی: ۶۰۹۴-۲۶۷۶ شماره سوم (تابستان۱۳۹۹)

بررسی روش ها و راهبردهای تدریس در کلاس های چند پایه با تاکید بر روش یادگیری خود راهبری

(تاریخ ارسال ۱۳۹۸/۱۲/۲۵ تاریخ پذیرش ۱۳۹۹/۰۵/۲۰)

دکتر خاتون عزتی[۱]

چکیده

هرفردی خواه در شهر خواه در روستاه برای رشد کامل استعدادهای خویش باید امکانات مساوی داشته باشد. زیرا هوش را هم در جاهای کم جمعیت می توان سراغ گرفت و هم در نقاط پر جمعیت، هم بر سر راه های باریک و هم بر سر شاهراه‌ها، هر جا کودک باشد هوش هم هست. آموزش در کلاس های چند پایه، شیوه ای است که دسترسی کودکان روستایی را به کلاس درس بیشتر می کند. البته تدریس در این کلاس ها، نیازمند برخورداری از مهارت های ویژه و روشهای مناسب سازماندهی کلاس است. همچنین «به روز کردن شیوه های تدریس، کارآمد کردن بهره گیر ی از منابع، افزایش مشارکت جمعی و توسعه سواد» را می توان از دلایل تشکیل کلاس های چند پایه شمرد. با تاکید بر اینکه افزایش یادگیری از طریق آزاد گذاشتن دانش آموزان با نسبت های متفاوت در کلاس های چند پایه، می تواند امتیازی برای آن محسوب شود، می توان گفت یکی از بهترین روش ها، روش یادگیری خود راهبر می باشد که می تواند در مناطق دور از شهر (روستاها) و در کلاس های چند پایه به نحو احسن استفاده شود و کمبودهای موجود در ابعاد نیروی انسانی و امکانات آموزشی را برطرف کند. هدف از پژوهش حاضر " بررسی روشها و راهبردهای تدریس در کلاس‌های چند پایه با تاکید بر روش یادگیری خود راهبری" می باشد.

واژگان کلیدی: کلاس های چند پایه، یادگیری خود راهبری، رویکردهای آموزشی، تدریس

۱. دکتری علوم تربیتی، آموزگار آموزش و پرورش ناحیه ۲ کرمانشاه. Kh.ezati۶۲@gmail.com

مقدمه

کلاس‌های درس از نظر حضور تعداد پایه‌های تحصیلی یکسان یا متفاوت، به دو گروه مجزای «کلاس‌های درس تک پایه» و «کلاس‌های درس چند پایه»[۱] تقسیم می‌شوند. کلاس‌های چند پایه برای گام برداشتن در مسیر آموزش مهارت‌های ارتباطی و رشد اجتماعی، امکانات بیشتری را به همراه دارند (آقا زاده و فتحی، ۱۳۸۹) کلاس چند پایه از چند پایه تحصیلی (دو سه پایه یا بیشتر) تشکیل می شود. در کلاس‌های چند پایه دانش آموزانی در سنین متفاوت و با توانایی ها و مهارت‌های متفاوت شرکت می‌کنند.)کیانی۱۳۸۲) نگاه‌های مختلفی به کلاس های درس چند پایه وجود دارد. برخی این کلاس ها را در زمره معضلات نظام آموزشی می‌دانند که باید از میان برداشته شود. بعضی دیگر وجود این کلاس ها را به مثابه فرصتی برای آموزش و پرورش بهینه به شمار می آورند. بررسی ادبیات کلاس های درسی چند پایه، در سال های اخیر نشان می دهد در نظام‌های آموزشی پیشرفته مانند نظام آموزشی ایالات متحده کانادا، کلاس های درس چند پایه به صورت عمدی ایجاد می شوند. به دیگر سخن، در کشورهای پیشرفته با وجود امکان دسترسی به آموزش و تسهیلات برای برگزاری کلاس های درس تک پایه، در دوره ابتدایی نگاه ها به ایجاد کلاس های درس چند پایه معطوف است. در بسیاری از کشورها دبستان های تک آموزگاره (کلاس های چند پایه) برای آموزش کودکانی به کار می رود که در مناطق روستایی مجزا و دور افتاده زندگی می کنند. بنا به تحقیق «دفتر بین المللی ژنو» در سال ۱۹۵۹ تعداد دبستان‌های تک آموزگاره در هندوستان به ۱۱۶۲۲۳، در برزیل ۸۰۸۵۶، در فرانسه به ۴۳۴۹۰، در کانادا به بیش از ۱۰۰۰۰، و در ایالات متحده آمریکا به ۲۳۶۹۵ باب رسیده است. در نیکاراگوئه ۹۵ درصد مدارس روستایی و در استرالیا شایع ترین نوع مدرسه، دبستان های تک آموزگاره بود. در زلاندنو نام نویسی ۹ تن کودک کافی بود که تاسیس دبستانی تک آموزگاره را توجیه کند. از بررسی «دفتر بین‌المللی» این نیز بر می آید که در ۴۵ کشوری که آمار به دست داده اند، از هر ۹ آموزگار یک نفر در دبستان تک

۱.Multi grade classrooms

آموزگاره درس می‌داده و مجموع شاگردان دبستان‌های تک آموزگاره ۱۱ میلیون نفر بوده است. محققان درباره کیفیت آموزش در این مدارس چنین نتیجه گرفته ان که نمرات حاصله، نسبت به برخی از مدارس مهم تر دیگر بهتر بوده و شاگردان آمادگی تمام داشته اند که متعاقباً در مدارس متوسطه تعلیمات عمومی با حرفه ای ادامه تحصیل دهند . در دبستان تک آموزگاره، معلم چون پیغمبری است که شاگردان به دورش حلقه زده اند. وی در دبستان خود پیش آهنگ آموزش و پرورش است. دبستان تک آموزگاره مزایای خاصی در بر دارد: چون کوچک است، ساختمان آن نسبتاً ارزان تمام می شود. شاگردان این دبستان تشکیل نوعی خانواده می دهند که در آن بزرگ ترها عادت می کنند کوچک ترها را زیر پر و بال بگیرند و کوکان با استعداتر دیگران را از معلومات خود بهره مند سازند. آموزگار بیشتر نقش برنامه ریز و پدر و مشاور را ایفا می کند تا نقش مربی را و چون نمی تواند در آن واحد به همه کلاس ها درس همگانی بدهد، از کرسی خود به زیر می آید و در میان شاگردان گردش می کند و هر جا که لازم تر بود به کمک جمعی از آنان یا فرد فردشان می شتابد. کودکان ناگزیرند به امکانات خود متکی باشند و در پرتو اندرزهای بصیرانه قرار می گیرند که چگونه خودشان کار خویش را سامان دهند. درباره مشکلات مشترک خود بحث کنند، به نتایجی درست برسند و رفتار گروه خود را در جهات مطلوب سوق دهند. مراکز کوچک روستایی مایل اند که برای خود مدرسه ای داشته باشند و به آن نیاز هم دارند. این مدرسه در عین حال باید هم برای کودکان یک مرکز آموزشی باشد و هم برای بزرگسالان یک مرکز اجتماعی. بنابراین باید مناسب هدف‌های روستایی طرح ریزی شود و مجهز به اتاق هایی فضادار باشد تا بتوان در آن، روزها به فعالیت های دبستانی پرداخت و شب ها و ایام تعطیل دور های ترویج برای بزرگسالان دایر کرد. هر مدرسه روستایی علاوه بر این دارای یک سالن اضافی باشد تا در آن برای خردسالان و بزرگسالان کارگاه ایجاد گردد. چالشی که همواره معلمان کلاس های چند پایه به آن مواجه هستند، برطرف کردن نیازهای فراگیران در یک کلاس درس با سطوح مختلف تحصیلی است، چرا که این دانش آموزان از تواناییها، سطوح پیشرفت، رشد اجتماعی و جسمانی متفاوتی برخوردارند تا بتوانند رشد خود راهبری را در دانش آموزان تسهیل و تسریع کنند

(میلر[۱] ۱۹۹۹). بنابراین خواه ناخواه یادگیری خود راهبر وابسته به کسی است که مسئولیت یادگیری را بر عهده دارد و فرد مسئول شخصی است که باید یاد بگیرد چگونه از روشها و منابع آموزش استفاده کند . یکی از معیارهای اثربخشی یادگیری آن است که فراگیران، خودشان فرآیند یادگیری را بر عهده بگیرند و در واقع بتوانند آن را رهبری و هدایت کنند.

بخش اول: بیان مسئله و مبانی نظری پژوهش

تدریس در کلاس های چند پایه، پدیده تازه ای نیست. در برخی از کشورها، به ویژه در کشورهای اسلامی، چندین قرن از این روش آموزشی در مدرسه های مذهبی استفاده شده است. در کشورهایی مثل چین و نپال، پیش از اجباری شدن آموزش ابتدایی و نیز در کشورهایی که تحت سلطه استعمار قرار داشتند، تدریس در کلاس های چند پایه از قدمت یکصد ساله برخوردار است(برچ و مایک ۱۳۷۹). در کشور ما نیز عوامل جمعیت شناختی، جغرافیایی، تاریخی، سیاسی، اقتصادی، دینی و فلسفی در تشکیل کلاس های چند پایه اثر چشمگیری داشته اند و از این روش تدریس برای برآوردن نیاز آموزش همگانی استفاده شده و می‌شود)رئوف ضیایی۱۳۸۵). اگر چه در نظام آموزش و پرورش کشور ما، به منظور برقراری عدالت آموزشی، یعنی دادن حق طبیعی آموزش به تمامی کودکان واجب التعلیم کشور، از تدریس در کلاس های چند پایه استفاده می شود، اما بررسی های انجام شده در این مقوله مهم آموزشی و پرورشی، اجمالی و پراکنده اند و هیچ اقدام جدی و مثبتی در این زمینه صورت نگرفته است. حتی از نتایج بررسی های انجام شده نیز استفاده ای نشده است (نحوه اجرای برنامه درسی، اداره کلاس در کلاس های چند پایه . وزارت آموزش و پرورش، معاونت آموزشی، ۱۳۷۱) . بنابراین می توان گفت در کشور ما، این بخش از آموزش و پرورش، نادیده انگاشته شده است (همان).

۱.Miler

بخش دوم: ضرورت و اهمیت پژوهش

در شرایطی که به تدریج وارد هزاره سوم تمدن بشری می‌شویم، ضرورت آینده‌نگری توأم با برنامه‌ریزی دقیق، برخاسته از حساسیت به مسائل آموزش و پرورش، بیش از هرچیزی مطرح می‌شود. در این راستا، تبادل تجربه، نوآوری، ابتکار و تنوع روش‌ها، و فنون و مهارت‌های تدریس در بین معلمان به منظور باروری و ارتقای کارایی نظام آموزش و پرورش، انکارناپذیر می‌نماید.امروزه، با گسترش شهرنشینی و افزایش مهاجرت از روستا به شهر، به دلیل کمبود امکانات رفاهی و اشتغال و اجرای برنامه‌های تنظیم خانواده، جمعیت ساکن روستا و به تبع آن جمعیت دانش‌آموزی آن کاهش یافته است و کلاس‌ها و مدرسه‌ها از تک پایه به چندپایه و در مواردی به چندپایه و مختلط تبدیل شده‌اند. در کشورهایی که تجربه موفقی از آموزش کلاس‌های چندپایه داشته‌اند، اعلام شده است که دانش‌آموزان این کلاس‌ها، علاوه بر پیشرفت تحصیلی، از مهارت یادگیری خودگردان برخوردار شده‌اند. خلاصه این که، آموزش در کلاس‌های چندپایه برای کشورهای در حال توسعه که بخش اعظم جمعیت واجب التعلیم آن‌ها در روستاها پراکنده‌اند، به عنوان یکی از راهکارهای مؤثر در بهبود کیفی و کمی آموزش ابتدایی تلقی می‌شود و چنانچه معلمانی با انگیزه و دارای مهارت کافی به کار گمارده شوند، به نتایج چشمگیری خواهند رسید. بنابراین در این پژوهش در پی بررسی روش ها و راهبردهای تدریس در کلاس های چند پایه با تاکید بر روش یادگیری خود راهبری می باشیم و با توجه به اینکه تا کنون پژوهشی که به این موضوع پرداخته باشد، صورت نگرفته است، انجام این پژوهش ضروری به نظر می رسد.

بخش سوم: اهداف تحقیق و تعریف متغیرها

۱- بررسی روش ها و راهبردهای تدریس در کلاس ها ی چند پایه با تاکید بر روش یادگیری خود راهبری.

۲- ارائه پیشنهادها و راهکارهای تحصیلی.

بند اول: تعریف نظری متغیرها

-**تدریس چند پایه:** به نوعی از تدریس در آموزش ابتدایی اطلاق می شود که در آن دانش آموزان در یک کلاس توسط یک معلم آموزش داده می شوند (برچ۱۳۷۹).

-**خودراهبری:** لیمن(۱۹۹۷)، مورو، شارکی و فرستون(۱۹۹۳) خودراهبری را به عنوان مهار کننده تدریجی تغییرات از معلم به شاگرد در نظر گرفته و اعتقاد دارند که در یادگیری خود راهبر فراگیران با یک رویارویی عظیم و مستقل به هدف گذاری و تصمیم گیری در یادگیری و تشخیص ارزشمندی می پردازند. به علاوه آنان در می‌یابند که چگونه تکالیف یادگیری خود را در یک چهارچوب معین انجام دهند تا به اهداف دست یابند (نقل از نادی۱۳۸۲).

بند دوم: تعریف عملیاتی متغیرها

تدریس چند پایه: موقعیت هایی است که در آن ها دانش آموزانی که از نظر سن، توانایی متفاوت هستند همه در یک کلاس آموزش می بینند.

بخش چهارم: پیشینه تحقیق

- از جمله تحقیقات انجام شده در این زمینه، تحقیقی است پیرامون کلاس های چند پایه که بر اساس نتایج آن، بخشنامه‌ای نیز به تمام ادارات کل آموزش و پرورش استان ها ارسال شد. در این بخشنامه توصیه شده است: «کلاس های ادغامی از پایه های متوالی تشکیل شوند و نظارت، پیگیری، و اصلاح امور آن ها از اولویت بیشتری برخوردار شود. همچنین برنامه ورزش این کلاس ها، برای هرپایه به صورت مجزا طراحی شود[۱].

- در سال ۱۳۸۰، نیز طرح پیشنهادی غیر مصوب دیگری از طرف دفتر آموزش و پرورش عمومی ارائه شد که هدف آن افزایش فرصت های یادگیری و

۱. بخشنامه شماره ۳۱۴/۱۵۵۳ مورخ ۷۲/۳/۸، دفتر اموزش ابتدائی و راهنمایی تحصیلی

جبران عقب ماندگی تحصیلی در کلاس های چند پایه بود. در این طرح نیز خواسته شده است، بین ۲ تا ۶ ساعت و هفته و به مدت ۸ ماه به ساعات آموزشی مصوب دانش آموزان هر پایه اضافه شود. این طرح در برخی از استان های کشور مورد توجه قرار گرفت و اجرا شد و نتایج مثبتی نیز در بر داشت[۱].

- سیمون و یمن در تحقیق که نتایج آن را در سال ۱۹۹۵ منتشر کردند، ضمن بررسی ۶۵ تحقیق در زمینه کلاس های چند پایه که ۲۳ مورد آن ها در ایالات متحده انجام گرفته بودند، نتایج تست های استاندارد را در کلاس های تک پایه یا چند پایه مقایسه کردند و نتیجه گرفتند که عموماً نتایج برابر هستند. بررسی تاثیرات کلاس های چند پایه در کالیفرنیا نشان می دهد، این کلاس ها ضمن اینکه فرصت خوبی برای انجام کار گروهی و برقراری ارتباط دانش آموزان با یکدیگر فراهم می کنند، رشد اجتماعی و درک متقابل آنان را نیز بالا می برند و زمینه ساز دوستی با دانش آموزان پایه های دیگر هستند که خود این امر سبب می شود، دانش آموزان به نظرات یکدیگر اهمیت بدهند. بررسی ها در مجموع نشان می دهند، در صورتی که کلاس های چند پایه از طرف مسئولان و والدین حمایت شوند، بسیار موفق خواهند بود .(کیایی۱۳۸۲)

- ماریانو در تحقیقی با عنوان «اکتسابات دانش آموزان در کلاس های چند پایه». تاثیر ساختار کلاس بر عملکرد تحصیلی دانش آموزان دوره ابتدایی مطالعه کرده است. در این تحقیق ۱۹۰۰ نفر دانش آموز پایه های سوم و چهارم و پنجم ابتدایی حضور داشتند. نتایج این تحقیق در درس ریاضی نشان داد که نمرات دانش آموزان چند پایه ۰/۱ انحراف استاندارد پایین تر از دانش آموزان کلاس های تک پایه است. تفاوت های مشاهده شده در کلاس های بالاتر یعنی چهارم و پنجم بیشتر شد و از نظر آماری معنی دار بود (ماریانو ۲۰۰۹).

---

۱. گزارش افزایش کیفیت فرآیند یاددهی- یادگیری در کلاس های چند پایه استان مازندران، ۴۵۹۰۱/۴۰۰ مورخ ۸۱/۵/۲۶

- پاروان و میلر بروس در تحقیقات دیگری نشان دادند که برنامه های کلاس های چند پایه باعث ارتقای سطح آموزش در بسیاری از مدرسه ها شده و نتایج بهتری از آموزش سنتی داشته است. پاروان، ۶۴ مورد مطالعه در آمریکا و کانادا انجام داد و متوجه شد که اکثر کلاس های چند پایه (۵۸ درصد) در پاسخ به تست ها، موفقیت بیش تری داشته اند و در مورد بهداشت روانی نیز ۵۲ درصد آن ها از وضعی بهتری برخوردار بوده اند.

- رحیمی و دیگران (۱۳۹۲) در تحقیقی با عنوان «مقایسه رشد اجتماعی دانش آموزان کلاس های چند پایه با تک پایه»، ۱۳۵ نفر را مورد آزمون قرار داد و به این نتیجه دست یافت که نمرات رشد اجتماعی دانش آموزان کلاس های چند پایه بیشتر از نمرات رشد اجتماعی دانش آموزان تک پایه است.

- مددی (۱۳۸۳) پژوهشی با عنوان «بررسی و مقایسه مهارتهای اجتماعی، عزت نفس و پیشرفت درسی دانش آموزان کلاس های چند پایه و دانش آموزان کلاس های تک پایه» را انجام می دهد که به استناد یافته های این پژوهش، بین دانش آموزان کلاس های چندپایه و تک پایه از نظر میزان مهارت های اجتماعی و پیشرفت درسی تفاوت معناداری وجود دارد و دانش آموزان کلاس های چندپایه، مهارت های اجتماعی و پیشرفت درسی بالاتری را نسبت به دانش آموزان کلاس های تک پایه نشان دادند. بین این دو گروه (کلاس های چندپایه و تک پایه) از نظر عزت نفس تفاوت معناداری مشاهده نشد و فقط در خرده آزمون های عزت نفس، میانگین نمره های دانش آموزان کلاس های چندپایه نسبت به تک پایه بالاتر بود (مددی ۱۳۸۳).

- بر اساس نتایج تحقیقات و تجربه های انجام شده در کشورهای عضو مرکز نوآوری آموزشی برای توسعه در آسیا و اقیانوسیه و سایر کشورها و همچنین ماهیت آموزش در کلاس های چند پایه، به نظر می رسد، تحلیل علمی وضع

موجود و ارائه طرح ها و برنامه های متناسب در این زمینه ضرورتی اجتناب ناپذیر دارند. (APBD)

بخش پنجم: دلایل اهمیت روز افزون کلاس های چند پایه

افزایش سالیانه مدرسه ها در کلاس هاس چند پایه (مختلط) به دلایل زیر اهمیت توجه به این قبیل کلاس ها را روز افزون کرده است:

الف) کاهش جمعیت دانش آموزی روستاها.

ب) کمبود معلمان ابتدائی در بعضی از مناطق یا نواحی کشور که باعث شده است برای جذب و آموزش تعداد بیشتری دانش آموز کلاس ها به صورت چند پایه اداره شوند.

ج) اهمیت و ضرورت جذب تمامی دانش آموزان واجب التعلیم کشور توسط وزارت آموزش و پرورش .

د) اهمیت و ضرورت جذب و سازماندهی کودکان بازمانده از تحصیل دوره ابتدایی.

کلاس‌های درس چند پایه، چگونه کلاسی است؟

- کلاس چند پایه همان‌طور که از نام آن پیداست، از چند پایه تحصیلی (دو یا سه پایه یا بیش‌تر) تشکیل می‌شود.
- در کلاس‌های چند پایه، دانش‌آموزانی در سنین متفاوت و یا توانایی‌ها و مهارت‌های متفاوت، شرکت می‌کنند.
- در این کلاس‌ها، دانش‌آموزان با همه تفاوت‌هایی که از نظر سنی، سطح رشد و مهارت‌ها و توانایی‌های یادگیری دارند، در کنار هم و به وسیلهء یک معلم آموزش می‌بینند.
- هر کلاس چند پایه، حداقل به مدت دو سال و به طور معمول سه سال با همان ترکیب اولیه تشکیل می‌شود و در تمام این سال‌ها هم از وجود همان معلم بهره می‌برد.

در اینجا لازم است ابتدا توضیح کوتاهی درباره تفاوت«کلاس‌های چند پایه با کلاس‌های چند سنی[۱] و ترکیبی[۲] ارائه نماییم.

در«کلاس‌های ترکیبی»نیز دو یا سه پایه در یک کلاس و به وسیله یک معلم آموزش می‌بینند، اما به طور معمول، هر پایه از برنامه درسی جداگانه‌ای پیروی می‌کند. دانش‌آموزان پایه چهارم، برنامه درسی مربوط به کلاس چهارم و دانش‌آموزان پایه پنجم نیز برنامه درسی مربوط به خود را دنبال می‌کنند؛ یعنی برای هر پایه، برنامه درسی کاملا جداگانه‌ای تدوین و تدریس می‌شود. مبنای تدریس در این کلاس‌ها، برنامه درسی است و معلم با جدیت به برنامه درسی مخصوص هر پایه پایبند خواهد بود. درکلاسهای چند سنی دانش آموزان با دامنه گسترده ای از سنین مختلف شرکت دارند و گاهی فاصله سنی آنها به چندین سال نیز می رسد. در این کلاس ها دانش آموزان هر پایه بدون توجه به تفاوت سنی خود بر اساس برنامه درسی جداگانه ای آموزش می بینند . یعنی اساس تدریس در این کلاس ها برنامه درسی است و هیچ گونه توجه ویژه ای به تفاوت های سنی و تفاوت در استعداد دانش آموزان نمی شود. طبق پژوهشهای به عمل آمده کلاس ها چند پایه فرصت ها و مزایا را فراهم می آورد از جمله:

- به دانش آموزان فرصت می دهند، براساس مهارتها، استعداد، علاقه، نوع شخصیت و میزان سن خود با یکدیگر همکاری کنند و باعث گسترده شدن حوزه تجربه ها و روابط اجتماعی دانش آموزی شود.
- با افزیش دامنه یسنی دانش آموزان، سطح پیشرفت آنان را افزایش می دهد و سبب می شود دانش آموزان، دوستی های خود را بر اساس عوامل دیگری به جز سن نیز پایه ریزی کنند.

۱.Multi age classrooms

۲.Combination classrooms

- برای دانش آموزان بزرگتر فرصت فراهم می کند تا با درس دادن به دانش آموزان کوچکتر نقش معلم را بازی کنند و به رهگیری از یک معلم در چند سال تحصیلی متوالی سبب عمیقتر شدن پیوند بین معلم و دانش آموزان می شود.
- دانش آموزان پذیرش و تحمل دیگران را یاد می گیرند و زمانی که دانش آموزان براساس سطح توانایی خود آموزش ببینند، شرایط طبیعی تری برای آموزش فراهم می شود.
- می توان گفت که قدرت مدرسه در ایجاد مناسب ترین محیط آموزشی افزایش می یابد زیرا انتخاب نوع سازماندهی کلاس ها ی احتمالی را افزایش می دهد.

بنابراین با توجه به افزایش روز افزون کلاس ها ی چند پایه و اهمیت میزان پیشرفت فراگیران، باید روش های مناسبی را جهت تدریس و روش یادگیری در کلاس های چند پایه به کار گرفت. در این پژوهش راجع به روش های یادگیری پرسش و پاسخ، حل مسئله، و خود راهبری با تاکید بر روش خود راهبری در کلاس ها ی چند پایه، مطالبی ذکر میشود.

الف) روش پرسش و پاسخ

شیوه ای است که معلم به وسیله آن فراگیر را به تفکر درباره مفهومی جدید یا بیان مطالبی فراگرفته شده تشویق می‌کند. در این روش شاگرد تلاش می کند با کوششهای ذهنی، از معلوم به مجهول حرکت کند. این روش را روش سقراطی نیز گفته اند. روش پرسش و پاسخ به دلایلی چون تقویت اعتماد به نفس دانش آموزان، ایجاد علاقه و تقویت تفکر خلاق در شاگردان، تقویت استدلال و قدرت اظهار نظر شاگردان، شرکت بیشتر دانش آموزان در بحث و فعالیت های آموزشی و بیشتر شدن انگیزه فعالیت و تحقیق در شاگردان برای کلاس های چند پایه مفید و موثر می باشد.

ب) روش حل مسئله

این روش در حقیقت نوعی آماده کردن فراگیر است برای زندگی. زیرا زندگی یعنی مواجه شدن با مسایل و کوشش برای حل آنها. در این روش فعالیت ها آموزشی به گونه ای تنظیم می شود که در ذهن فراگیر مسئله ای ایجاد شود و او علاقه مند شود که با تلاش خود راه حلی برای آن مسئله پیدا کند. روش حل مسئله ممکن است بصورت فردی و یا گروهی اجرا شود. روش حل مسئله موجب ارتباط فعالیت های مدرسه با زندگی واقعی شاگردان می شود و از نظر روانشناسی یکی از بهترین روشهای تربیتی برای ایجاد تفکر علمی در شاگردان است و باعث بر انگیختن علاقه ی طبیعی شاگردان به درش می شود. با ایجاد مسئله در ذهن دانش آموزان معلم تنها به عنوان راهنما بوده و دانش آموزان خود به دنبال راه حل مورد نظر می روند. در نتیجه معلم وقت بیشتری را در جهت رسیدگی و تدریس به سایر پایه ها دارد. (متین، ۱۳۸۲).

ج) روش خود راهبری

نولز[۱] (۱۹۷۵) خودراهبردی را به صورت فرآیندی تعریف می کند که فراگیران با یا بدون کمک دیگران برای تشخیص نیازهای یادگیری، تنظیم اهداف، شناسایی منابع، انتخاب و اجرای استراتژی های لازم و ارزشیابی پیامدهای یادگیری پیشقدم می شوند. از نظر فلسفی ریشه های خودراهبری را می توان در مکتب انسانگرایی جستجو کرد. نظریات مدارس آزاد، کلاس های باز و آموزش و پرورش فرآیندی گویای ارتباط و همبستگی شدید آموزش و پرورش و فلسفه انسان گرایی با خود راهبردی است (نقل از گیج و وبرلاینر، ۱۳۷۴) به این منظور بیکر و اسنومن (۱۹۹۰)هدف های اصلی رویکرد انسان گرایانه را به شکل زیر معرفی می کنند:

- تقویت راهبردی و استقلال فراگیران

۱ Knowles

- تقویت خلاقیت شاگردان
- تقویت روحیه زیباشناسی
- تقویت حس کنجکاوی

گیج و وبرلایتر (۱۹۹۱) در بررسی خود به این نتیجه رسیدند که مبنای آموزش انسان گرا بر مفروضات اساسی زیر استوار است:

۱- دانش آموزان چیزی را یاد می گیرند که به داشتن آن نیاز و علاقه دارند.

۲- تمایل به یادگیری از نحوه یادگیری و کسب دانش مهمتر است.

۳- ارزشیابی شخصی دانش آموزان تنها داوری معنادار کارشان محسوب می شود.

۴- احساسات و عواطف به اندازه شناخت اهمیت دارند و لذا یادگیری چگونه احساس کردن به اندازه یادگیری چگونه اندیشیدن اهمیت دارد.

۵- یادگیری زمان به وقوع می پیوندد که برای دانش آموزان تهدید آمیز نباشد.

معلمان می توانند خودراهبری و اثربخشی شخصی دانش آموزان را با ارائه فرصت هایی قبل از آموزش در خلال آن و بعد از آموزش برای اعمال نظارت، بر روی یادگیری آنها رشد دهند. البته این مساله به معنای اینکه دانش آموزان همه تصمیم ها را در اختیار بگیرند نیست، بلکه تاکید ما بر روی خودراهبری و اثر بخشی دانش آموز بدین معناست که دانش آموزان به تفکر پرداخته و در راهبردها و تدابیر ویژه ای که فرصت هایی را برای تصمیم گیری و حل مساله به آنها عرضه می کند، خود را درگیر کنند، بدون اینکه به آنها گفته شود چه کاری باید انجام دهند. به عبارتی خودراهبری افزایش هر گونه دانش، مهارت و پیشرفت تحصیلی یا رشد فردی است که دانش آموز خود شخصاً دست به انتخاب می زند . در یک کلاس خودراهبر که نه معلم همه نظارت در کلاس را بر عهده دارد و نه همه

تصمیمات درباره فرایند یادگیری به دانش آموزان تفویض می شود، بلکه وظیفه اصلی معلم بررسی ضعف ها و یافتن راهبردهای متناسب با سبک یادگیری دانش آموزان است. همیسترا[1](۱۹۹۴).بدین منظور راهبردهای ویژه شامل تشویق و ترغیب دانش آموزان به تعیین اهدافشان برای رشد شخصی و بهبود آموزشی و برنامه ریزی شیوه های دستیابی به این اهداف است. ورنر[2] و داویسون[3] (۱۹۸۲) نیز به نقل از گانیر[4]، یکی از مهمترین ویژگی های ذاتی که در یادگیری موفق باید موجود باشد را انگیزه یادگیری می دانند و اعتقاد دارند که محیط یادگیری باید به گونه ای باشد که مورد قبول فراگیران واقع شود.

جدول ۱-فرضیات مختلف در خصوص محیط های معلم محور در مقابل محیط های خود راهبر

فرضیه ها در مورد فراگیر	محیط معلم محور	محیط خود راهبر
دیدگاه فراگیر	وابسته	مستقل
نقش تجربه های فراگیر	نقطه آغازین ولی نه ضروری	منبع غنی و ضروری برای یادگیری
آمادگی برای یادگیری	تغییر کردن با بلوغ و پختگی	رشد از طریق انجام تکالیف یا مساله
جهت دهی فراگیر	محور بودن موضوع یا متن	محور بودن تکالیف یا مساله
انگیزش فراگیر	پاداش ها یا تنبیهات بیرونی	درونی، مبتنی بر کنجکاوی

1 .Hiemstra
2 .Verner
3 .Davison
4 Gurnierre

فعالیتهای مربوط به یادگیری خودراهبر : رفتارهای مرتبط با یادگیری خود راهبر را می توان در دو دسته گسترده ارائه کرد: ۱-رفتاری۲- شناختی

فعالیتهای رفتاری یا خودمدیریتی، شامل انگیزش، اراده یا اختیار (خواستن یا تصمیم گرفتن)، مدیریت زمان و تداوم تلاش می باشد.

جدول ۲-طبقه های یادگیری خودراهبر: فعالیت های رفتاری (خودمدیریتی)

مدیریت زمان	۱-تشخیص زمان مورد نیاز ۲-نگه داشتن اثر زمان سپری شده ۳-جدول زمانی مناسب۴-اختصاص زمان بر حسب تکالیف
مدیریت تلاش	۱-ایجاد یک محیط یادگیری خلاق ۲-تنظیم یادگیری و اهداف پیشرفت ۳-آغاز تلاش ۴-یافتن مواد درسی، ۵-تداوم تلاش
انگیزش یا اراده	۱-دقت در نظارت ۲-بررسی تواناییها و ضعف های عادت ها در مطالعه ۳-ردیابی زمان و فعالیتهای مدیریت تلاش

در یک کلاس چند پایه، فعالیتهای خودمدیریت؛ متوجه یا معطوف به اولین ارتباط با معلم است. دانش آموزانی که قادر به مدیریت زمان خود می باشند، جدول زمانی را دنبال و منابع درسی مورد نیاز را پیدا می کنند و تا زمان کامل شدن تکالیف، برروی آنها مکث می کنند. توانایی معلم در اداره سطوح، مختلف، فهم و درک را تسهیل می کند. بنابراین توفیق معلمان چند پایه در خلق محیطی است که این مهارتها را تشویق کند.

فعالیتهای شناختی: شامل فرایندهای ذهنی در انتخاب، بسط یا شرح دادن، سازماندهی، نظارت کردن یا پردازش اطلاعات از جهات دیگر می باشد.

جدول ۳- طبقه های یادگیری خودراهبر: فعالیتهای شناختی

طبقه	فعالیتهای نمونه
انتخاب	۱-یافتن اطلاعات ضروری و رد کردن اطلاعات غیر ضروری ۲-خلاصه نویسی از مطالب کلاس۳-زیر مطالب مهم خط کشیدن
درک	مرور کلی مطالب و در نظر گرفتن اطلاعات و مواد درسی قبلی
تقویت کننده های حافظه	۱-مرور مطالب ۲-آزمون های یادیار ۳-خودآزمونی ۴-ابداع راهبردهای مناسب برای مطالعه
شرح و توضیح دادن (بسط دادن)	۱-پرسش از خود ۲-تصویر سازی ۳-استعاره ها و قیاس ها
تلقیق (یکپارچگی)	۱-مطالب را به بیان دیگری گفتن (بیان مطالب درسی به شکلی دیگر) ۲-کمک های ارتباطی (نقشه ها و نمودارها و خطوط زمانی) ۳-استفاده از منابع مربوط و چند گانه ۴-استفاده از دانش و آموخته های قبلی ۵-ارائه پاسخ هایی که فراسوی (فراتر از) مقتضیات و نیازها گسترش یافته است.
بازنگری(نظارت)	شناسایی آنچه بر آن مسلط نشده ایم (آن را نیاموخته ایم) ۲-آگاهی از ضعفها و تواناییهای شخصی

بخش ششم: فواید خودراهبری برای دانش آموزان

خلق و حفظ فضای مساعد کلاسی برای یادگیری خودراهبر، از جهات گوناگون برای معلم و دانش آموزان فایده و مزیت دارد. چنین کلاسی می تواند الگوهای بسیار عالی برای دانش آموزان جوانتر و ضعیف تر به منظور ایجاد فضای رقابت میان آنها فراهم کند. به همین دلیل است که معلمان کلاس های چند پایه تمایل دارند، مقدار زمان بیشتری را به دانش آموزانی

که مهارتهای خودراهبری آنها توسعه نیافته است، اختصاص دهند. بنابراین در صورت افزایش راهبری دانش آموزان، معلمان کلاس های چند پایه می توانند مقدار زمان زیادتری را به آن دسته از دانش آموزانی که نیاز بیشتری به کمک دارند، اختصاص دهند. به عبارت دیگر، معلم به دانش آموز خود راهبر اجازه می دهد که با گروههای کوچک یا افرادی که به حمایت اضافی نیاز دارند، کار کند (میلر۱۹۹۶). اگر دانش آموزان تشویق شوند تا بر یادگیری خود تسلط داشته و آن را کنترل کنند، احساس اثر بخشی فردی در آنها رشد یافته و انگیزه یادگیریشان افزایش می یابد. تقویت این احساس احتمال پیشرفت و رشد دانش آموزان را زیاد می کند. یکی از علل علاقه معلمان کلاس های چند پایه به یادگیری خودراهبر، تلاش برای حذف فضای رقابتی کلاس درس و جایگزین ساختن آن با فضای مشارکتی است. دانش آموزان خود راهبر در محیطی به یادگیری می پردازند که یادگیری در آن برای همگان به عنوان یک مزیت و ضرورت در نظر گرفته می شود و نه صرفاً به عنوان پاداشی برای افراد با استعداد. توماس و همکاران[۱] (۱۹۸۸) چهار مولفه اساسی را در فعالیت های آموزشی شناسایی کرده اند که یادگیری خود راهبر را افزایش می دهند:

۱- درخواست های علمی مقتضی

۲-حمایت های آموزشی کافی

۳-فرصت هایی برای یادگیری و تمرین فعالیت های اثر بخش یادگیری خود راهبر

۴-ایجاد اهداف کلاسی (آموزشی) مناسب

درخواست آموزش باید به گونه ای پایه ریزی شود که دانش آموزان را درگیر کند ولی آنها را مایوس نکند. این درخواست ها باید صریح و خاص باشند یعنی درخواست ها باید بر روی مهارت هایی که تاکنون دانش آموزان بر آنها تسلط یافته اند ساخته شوند. با این حال اجبار یا تشویق فراگیر به تلاشی نو و تازه، مهارتها را بیش ازبیش رشد می‌دهد. حمایت های آموزشی، فعالیت ها یا منابع و مواردی هستند که بازخورد ارائه می دهند و پیشرفت دانش آموز را وارسی می کنند، یا از جنبه های دیگر، دانش آموز را به طرف یک هدف

۱ Thomas and etc.

آموزشی هدایت و راهنمایی می کنندو بدون شک ارائه فرصت هایی بیشتر به دانش آموزان برای تمرین یادگیری خود راهبر، مهارتها را در آنان تقویت می کند و این امر باعث می شود که در کلاس درس فضایی با تاکید بر خودراهبری ایجاد شود. این بدان معناست که دانش آموزان خواهند پذیرفت که پیشرفت شان را خودشان تحت نظارت قرار دهند، از سطوح مهارت خود مطلع باشند و قادر به تشخیص و جمع آوری منابع مورد نیاز برای تکمیل تدریجی چالش های بیشتر تکالیف تحصیلی باشند.

جدول ۴- فعالیت های یادگیری معلم برای پرورش خود راهبری در دانش آموزان

کمک به دانش آموزان برای تصور کردن تجربه خود رهبری (مدل خود راهبری)	برگزاری سخنرانی های انفرادی برای بحث در مورد پیشرفت و رفتار یادگیری فردی فراگیران
کمک به دانش آموزان برای رسیدن یه یک پیش بینی رضایت بخش از موفقیت خود به عنوان یک فراگیر و تقویت رشد خود راهبری آنها در خلال مصاحبه، و بررسی پیشرفت.	ایجاد فرصت هایی برای دانش آموزان تا خود راهبر باشند، و حمایت از این فرصت ها در موقع لزوم گفت و گو، جلسات برنامه ریزی
سازماندهی فرآیندی به صورت قرارداد برای ساختارمند کردن زمان و تلاش، تعیین انتظارات و محدودیت ها، و کمک به دانش آموزان برای یافتن فعالیت های متناوب	تشویق دانش آموزان و جلب کردن توجه آنان به ارزش یادگیری خود راهبر
آموزش مهارت های جدیدی که دانش آموزان نیاز دارند مثل هدف گذاری، مدیریت زمان، و توزیع اطلاعات	حفظ تعهد نوشته شده در یک پیمان یادگیری مفصل و تعهد عمومی در گروه های همتا

ایجاد فرصت هایی برای نشان دادن موفقیت های آنها و دادن پاداش به آنها برای تلاشهایی کرده اند.	گروه های کاری تاسیس کنید تا دانش آموزان، تکمیل تکالیف و طرحهای مشارکتی را با کمترین نظارت معلم یاد بگیرند
فراهم کردن فرصت هایی برای نشان دادن میزان خطر پذیری دانش آموزان	الگو قرار دادن امانت داری و خطر پذیری، تاکید مجدد بر روی ارزش، درگیر کردن تلاش و رشد شخص

جدول ۵- فعالیت یادگیری که دانش آموز برای رشد خود راهبری انجام می دهد

دانش آموزان فهرستی از فراگیران خود راهبر تهیه می کند و سپس ویژگی های مشخص آنها را می نویسد، راههای یادگیری و مهارتهای مشترک در بین آنها همچنین نیمرخی از فراگیر خودراهبر تهیه می کنند.	دانش آموزان مهارتهای خود را در تکالیف جدید مساله ساز تمرین می کنند.
دانش آموزان درباره اینکه چگونه می توانند بیشتر خودراهبر شوند، هدف گذاری می کنند و رفتارهایی را که می توانند پیشرفتشان را نشان دهد. فهرست می کنند.	گروه های همکلاسی، در مورد تغییرات رفتاری حاصل شده و موفقیت های ایجاد شده به وسیله هر فرد بحث می کنند.
دانش آموزان پیشرفتهایی را به منظور دستیابی به اهداف ارزیابی می کنند.	دانش آموزان تقویت را از طریق همکلاسی ها راهنما و ارائه طرحهای کامل شده به عنوان مدارک موفقیت به دست می آورند.
دانش آموزان جایگاه خودشان را در مقیاس	دانش آموزان را در طرح هایی درگیر کنید

مدیریت زمان، سازماندهی، موفقیت و شناسایی منابع می‌سنجد.	که بتوانند به میزان زیادی در آن حیطه ها تسلط یابند.

روش شناسی پژوهش: پژوهش حاضر از نوع تحقیق توصیفی- تحلیلی است و در گروه پژوهش ها کیفی قرار می گیرد. در این پژوهش به بررسی روش ها و راهبردهای تدریس در کلاس های چند پایه با تاکید بر روش یادگیری خود راهبری، پرداخته شده است. در این راستا منابع و مقالات مرتبط با کلاس های چند پایه مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

نتیجه گیری

بررسی ها در مجموع نشان می دهند در صورتی که کلاس های چند پایه از طرف مسئولان و والدین حمایت شوند، بسیار موفق خواهند بود. علاوه بر انجام فعالیت های گروهی ارتباط دانش آموزان با معلم، در کلاس های چند پایه عمیق تر است. معمولا دانش آموزان به مدت چند سال با یک معلم در ارتباط هستند و این فرصت مناسبی است تا معلم دانش آموزان پایه های بالاتر به افراد پایه های پایین تر در یادگیری کمک کنند و این امر باعث تقویت آموخته های خودشان هم می شود. همچنین، بر اساس تشخیص معلم، دانش آموزان این کلاس ها بیش از یک امتحان دو نوبته ارزشیابی می شوند، هر کودک می تواند به شیوه خودش یاد بگیرد و در مجموع استفاده از کلاسهای چند پایه، از نظام مبتنی بر فرد یا پایه تحصیلی، موثرتر و ارزان تر است. بنابراین رفتارهای خودراهبر در کلاس های چندپایه اهمیت زیادی دارند. دانش آموزان می توانند به طور مستقل کار کنند، هدف گذاری نمایند و زمانشان را مدیریت کنند و منابع لازم را به کارشان تخصیص دهند، معلم نیز عمده منابع مورد نیاز دانش آموز را برای کمک به آنها در اختیارشان قرار می دهد.توسعه خودراهبری کار سختی است و نیازمند محیط یادگیری متفاوت از کلاس های درس سنتی و معلم محور است . خودراهبری در کلاس هایی پرورش می یابد که معلم بیشتر فعالیتهایی را ساخت دهی کند که ویژگیهایی همچون استقلال، خود مدیریتی و همکاری، خطر پذیری، هدف گیری شخصی و تکمیل وظایف را توسعه دهد. هر چند توسعه و رشد شرایطی که خودراهبری را بسط می دهد ممکن است نیازمند تلاش و تجدید تفکر در پیش فرض ها در مورد فراگیر باشند، اما تغییر در این فرضیه ها هم به نفع معلم و هم

دانش آموز است. به عقیده انسان گرایان با این روش، کلاس درس به رشد آزاد فراگیران یاری می دهد و یادگیری را بیش از پیش معنادار گرداند. بنابراین بطور خلاصه می توان گفت :

۱-خودراهبری در کلاس های چند پایه به معنای حذف نقش معلم نیست. بنابراین دانش آموزان کلاسهای چند پایه نیازمند هدایت و نظارت بیشتر معلم در توسعه رفتارهای خودراهبر هستند، هر چند این نظارت غیر مستقیم است و به معنای حذف آزادی دانش آموزان نیست. با توجه به اینکه دیدگاه یادگیری خودراهبر مبتنی بر رویکردهای انسان گرایانه و مکتب فلسفی (اگزیستانسیالیسم) است، نباید عملکرد معلم به شکلی باشد که خودپنداره، خلاقیت، حس زیبایی شناختی و کنجکاوی آنها را محدود کند.

۲-دانش آموزان باید در فرایند تصمیم گیری در مورد یادگیری خود درگیر شوند و این در صورتی ممکن می شود که معلم این شانس را به آنها بدهد. تقسیم مسئولیت کلاس به این معناست که دانش آموزان مسئولیت یادگیری خود را بر عهده بگیرند. تحقیقات نشان می دهد دانش آموزانی که کنترلی بر روی یادگیری خود ندارند، ارزشی برای فرایند بادگیری قایل نبوده و هیچ علاقه و تمرکزی به روی مطالب و یادگیری ندارند. (نادی۲۰۰۳).

۳-معلمان باید دانش آموزان را به اندیشیدن و صحبت کردن در مورد آنچه در حال انجام آن برای خود و دیگران هستند، تشویق کنند. جریان تفکر شفاهی در رشد رفتارهای خودراهبری بسیار مهم است. معلمان باید به دقت هر چه تمام تر بر روی عملکرد دانش آموزان نظارت کنند، محیط آموزشی را به شکلی منظم ترتیب دهند که رفتارهای خودراهبری دانش آموزان از طریق برهمکنش حمایت شود. برهمکنش حتما باید دو طرفه و به شکل معلم- دانش آموز و دانش آموز- دانش آموز باشد.این فعالیتها و موقعیت ها میزان انگیزش و توان خودراهبری دانش آموزان را افزایش می دهد و آنان را به بستر سازی قویتری در راستای رفتارهای خود نظارتی ؛ خود رشدی و خودمدیریتی سوق می دهد.

۴-سطح دانش و اطلاعات دانش آموز و سطح دشواری تکالیف باید به دقت بررسی شود.

۵-واضح بودن اهداف آموزشی

۶-مهارتهای دانش آموزان را با تکالیف جدید مساله ساز تقویت کنید و کلاس را طوری شکل دهید تا تشویق ها و تقویت ها از طریق همکلاسی‌های راهنما در هنگام کامل شدن طرح ها انجام گیرد و این موفقیت را ثبت کنند.

پیشنهادات کاربردی

- برگزاری همایش های استانی، برای دریافت نظرات مسئولان ادارت، گروههای آموزشی و آموزگاران و مدیر- آموزگاران.
- انجام تحقیق و پژوهش درباره برنامه ریزی، تدریس و اداره کلاس های چند پایه و مشکلات آنها.
- افزایش کارایی آموزش های ارائه شده و درسهای مربوط به برنامه ریزی، تدریس و اداره مدرسه ها و کلاس های چند پایه در دوره تربیت معلم و دانشگاههای دولتی و غیر دولتی(آزاد).
- پژوهش در زمینه نیازسنجی آموزگاران و مدیر-آموزگاران، مدرسه های چند پایه و مختلط.
- ایجاد زمینه هایی جهت پژوهش در حیطه یادگیری خودراهبری.
- اجرای طرح آزمایشی یادگیری خودراهبری در برخی مدارس بعنوان نمونه و ارائه نتایج.
- ارزیابی مستمر از نحوه عملکرد و تدریس آموزگاران کلاس های چند پایه
- برگزاری دوره‌های ضمن خدمت کلاس ها ی چند پایه و دعوت از فعالان این حیطه.

محدودیت ها:

- در انجام این تحقیق، پژوهش هایی با این موضوع بسیار محدود بود، بنابراین جا دارد که در این زمینه فعالیت هایی صورت بگیرد.
- محدودیت های زمانی جهت انجام پروژه
- محدودیت منابع موجود

منابع و مآخذ

- آقا زاده، محرم و فضلی، رخساره(۱۳۸۹). راهنمای آموزش در کلاس های درس چند پایه، چاپ هشتم، تهران: انتشارات آییژ.
- برج، ایان ولالی مایک. تدریس چند پایه در مدارس ابتدایی، ترجمه جعفری
- بیان، حسام الدین(۱۳۸۲). شیوه های نو در آموزش، انتشارات مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- رحیمی، حبیب الله و همکاران(۱۳۹۲). مقایسه رشد اجتماعی دانش آموزان کلاس های چند پایه با تک پایه، مجله رشد آموزش علوم اجتماعی، تابستان ۱۳۹۲- شماره ۵۹، صص۲۴-۲۹
- رئوف ضیایی، رضا(۱۳۷۸)، تدریس و اداره‌ی کلاس های چند پایه، تهران، وزارت آموزش و پرورش.
- صیادی، سید فرهاد(۱۳۸۶)، مدرسه ای در یک کلاس. چاپ اول، کرمانشاه: انتشارات موسسه فرهنگی، هنری و سینمایی کوثر.
- فضلی، رخساره (۱۳۸۲)، بیشینه کلاس های چند پایه، مجله رشد معلم: بهمن ۱۳۸۲-شماره۱۷۹، صص ۵۰-۵۲..
- متین، نعمت ا...، (۱۳۸۷). آموزش ابتدایی و کلاس های چند پایه، روزنامه‌ی نگاه سال نهم، شماره ۱۵۷، مهر ماه.
- نادی، محمدعلی(۱۳۸۵)، بررسی میزان ارتباط خودراهبری در یادگیری درس دانشجویان و پزشکی و دندانپزشکی با مقاطع تحصیلی در دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد خوراسگان.

- Hiemstra, R., R., & BROCKETT,R. (۱۹۹۴). From Behaviorism incorporating self-direction in learning concepts into international design process. University of Oklahama.
- HOM.H., JR & MURPHY, M (۱۹۸۳) Low Achiever's performance and social psychology bulletin. ۱۱, ۷۵-۲۸۵.
- Knowles, M.S (۱۹۷۵). Self-Directed Learning: A guide for learners and teachers. New York: Association Press.
- Knowles, M. (۱۹۷۵). Self Directed Learning: A guide for learners. Chicago IL: Follcet.
- MILLER, B.A (۱۹۹۹). The multi grade classroom: a resource handbook for small, rural laboratory. ۱۰۱. S.W. Main street, Suite ۵۰۰ Portland, orgeon۹۷۲۰۴.
- MILLER, B.A (۱۹۹۶). A basic understanding of multiage grouping school administration, ۵۳ (۱۱،۱۲-۱۷).
- PETTY, G (۱۹۹۸) .A Practical guide teaching today. A Course book for second edition. Printed and bound in spain by graphycane. ۹۸-۱۰۵.
- Thomas, W. Jone. STRAGE. A. & CURLEY. R. (۱۹۹۸). Improving student self-directed learning: Issues and guidelines. Elementary school journal, ۸۸ (۳). ۳۱۳-۳۲۶.
- Thomas, E. Jone (۱۹۹۳). Promoting Independent learning in the middle grades: the of instructional support practices, the elementary school Journal. ۹۳،۵،۵۷۵-۵۹۱.
- Varner, C.& Davison, C.V. (۱۹۸۲). Psychological in Adult Learning and instruction. Tallahssec: International Institute of and ragogy.
- Veen man. S (۱۹۹۵) "Cognitive and non cognitive Effect of Multi-age class.